

<http://dx.doi.org/10.16926/p.2017.26.26>

Joanna JUSZCZYK-RYGALŁO
Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie

Socjalizacja dziecka – czas bezpowrotnie utracony (?)

Słowa kluczowe: dziecko, socjalizacja, osobowość, tożsamość, edukacja, Internet.

Wprowadzenie

W tradycyjnym społeczeństwie dziecko, a następnie młody człowiek pozostawał pod wpływem dziedziczenia stabilnej hierarchii wartości. W ten sposób nabywał umiejętności prawidłowego funkcjonowania w środowisku społecznym, w którym żył. Podstawą socjalizacji była rodzina. Jako bardziej doświadczony, starsze pokolenie przekazywało młodszemu uniwersalny i uporządkowany zasób wiedzy, poglądów i wartości. Na poszczególnych etapach życia jednostka przyjmowała wyznaczone jej role społeczne, do których niejednokrotnie przygotowywała się przez bardzo długi czas. Tak przebiegający proces socjalizacji kształtował człowieka jednoznacznego i jasno zdefiniowanego, w pełni akceptującego zastane warunki społecznego funkcjonowania i stosunkowo łatwo odnajdującego się w społeczeństwie. Ów sposób uspołeczniania był funkcjonalny w warunkach stałości wartości kulturowych i niezmienności norm i zasad życia społecznego, charakterystycznych dla kultury nazwanej przez Margaret Mead postfiguratywną¹. Przeformatowanie technologiczno-społeczno-kulturowych warunków, jakie nastąpiło wraz z pojawieniem się nowego typu kultury, którą Mead określiła jako prefiguratywną², doprowadziło do uwolnienia jednostek od ich społecznego przeznaczenia. Jak pisze Charles Taylor: „Od tej pory każdy człowiek mógł w zasadzie stać się tym, kim chciał być lub kim potrafił zostać”³.

¹ Zob. M. Mead, *Kultura i tożsamość. Studium dystansu międzypokoleniowego*, Warszawa 2000.

² Tamże.

³ C. Taylor, *Źródła współczesnej tożsamości*, [w:] *Tożsamość w czasach zmiany. Rozmowy w Castel Gandolfo*, red. K. Michalski, Kraków 1995, s. 12.

Jednocześnie jednak zachwiana została wiara jednostki w tradycyjną hierarchię wartości, przez co nie potrafi ona znaleźć obiektywnej odpowiedzi na pytania: czego chcę?, jaki jestem? i wreszcie: kim chcę być? Dlatego też pozostaje uwięziona w rzeczywistości społecznej, charakteryzującej się wielokierunkowością i równoległością sfer aktywności i pełnionych ról, z których często żadna nie ma charakteru dominującego.

Współczesna przemiana stosunków społeczno-kulturowych wyznacza zatem potrzebę ustanowienia nowej płaszczyzny socjalizacji, którą wydaje się proces świadomego kształtowania tożsamości. Artykuł poświęcony jest analitycznemu opisowi złożoności problematyki socjalizacji dziecka we współczesnych warunkowaniach społecznych i związanego z nią procesu kształtowania jego tożsamości osobowej. Na tym tle podjęto próbę scharakteryzowania warunków, jakie należy spełnić, by proces ten był prowadzony w oparciu o edukację tożsamościową i dzięki temu pozostawał aktem samowiedzy.

Środowisko aktywności dziecka w ponowoczesności

Powszechnie uznaje się, że tożsamość powstaje w interakcji z otoczeniem. W kontekście jej kształtowania się Józef Koziński stwierdza, że: „poczucie tożsamości, a więc świadomości własnej odrębności, niezmienności, ciągłości i spójności, wyrasta z samowiedzy”⁴. Zaspokojenie potrzeb w tym zakresie przejawia się w podejmowaniu aktywności, która jest zarówno konkretnym aktem działania, jak i zdolnością do niego. Od jakości środowiska zależy poziom aktywności dziecka, a w efekcie potencjał psychiczny, samopoczucie i zachowanie. Helena Radlińska ujmuje środowisko aktywności szeroko, traktując je jako przestrzeń rozumianą przez „zespół warunków, wśród których bytuje jednostka, i czynników przekształcających jej osobowość, oddziałujących stale lub przez dłuższy czas”⁵. W ten sposób dziecko kształtuje tożsamość, ucząc się internalizacji społecznej rzeczywistości. W ujęciu socjologicznym ma tu miejsce swoisty aktywizm, polegający na tym, że tożsamość dziecka nie jest biernie formowana przez środowisko, ale w znacznej mierze ono samo ją buduje⁶. To „[...] wszechstronne i zwarte wprowadzenie jednostki w obiektywny świat społeczeństwa albo jakiś jego sektor” nazywane jest socjalizacją⁷.

Dziecko zawsze poszukuje optymalnego dla siebie środowiska rozwoju, dlatego w dobie rozwoju Internetu interakcje z otoczeniem bardziej dotyczą świata wirtualnego niż realnego, stąd są one nieprecyzyjne, wielorakie i zmienne poprzez zależność od kontekstu. Dziecko od coraz wcześniejszych okresów życia

⁴ J. Koziński, *Psychologiczna teoria samowiedzy*, Warszawa 1986, s. 329.

⁵ H. Radlińska, *Pedagogika społeczna*, Wrocław 1961, s. 31.

⁶ A. Słaboń, M. Pacholski, *Słownik pojęć socjologicznych*, Kraków 2010, s. 192.

⁷ P.L. Berger, T. Luckmann, *Społeczne tworzenie rzeczywistości*, wyd. 2, Warszawa 2010, s. 204.

zanurzone jest, poprzez własne aktywności, w wirtualnym społeczeństwie alternatywnym, w którym osłabione są wszelkie struktury umożliwiające relacje osobowe. Zmniejsza się jednocześnie wpływ środowiska rodzinnego, które zostaje zredukowane do sfery prywatności i osadzone na marginesie życia społecznego. Również pozostałe, tzw. pierwotne, struktury społeczne – środowisko pokrewieństwa, sąsiedzkie, rówieśnicze – są osłabiane i redukowane. Pod wpływem tych tendencji coraz trudniejsze jest uzyskanie względnie stałych punktów odniesienia, dzięki którym rozwijające się dziecko może stwierdzić, kim jest oraz co jest dla niego ważne. Takimi punktami odniesienia są wzorce osobowe, które współcześnie poszukiwane są poza pierwotnymi strukturami społecznymi, głównie w obszarze społeczności wirtualnych. Można tutaj postawić tezę, że najważniejszym wzorcem osobowym dla dziecka staje się Internet ze swoimi nieograniczonymi zasobami. Dlatego współczesne definiowanie siebie przez jednostkę jest mniej lub bardziej refleksyjne, a jednocześnie jest przede wszystkim jej subiektywnym projektem⁸. Przez to socjalizacja dziecka staje się procesem indywidualnie wykreowanym, niepowtarzalnym i osobistym.

Socjalizacja dziecka – przygotowanie do świadomego życia

Socjalizacja dziecka odwołuje się w sposób pośredni lub bezpośredni do mechanizmów wyłaniania się i kształtowania ludzkiej osobowości, a przez nią do tożsamości⁹. Dość często proces ten jest przyrównywany do wychowania jako uczenia wartości i norm społecznych. Agnieszka Zduniak zauważa jednak, że:

socjalizacja nie może być utożsamiana z wychowaniem, to ostatnie jest bowiem sumą wpływów celowych i zamierzonych, które mają – w założeniu osób i instytucji do tego powołanych (lub po prostu roszcujących sobie prawo do podejmowania takich oddziaływań wobec jednostek, grup lub nawet całych społeczeństw) – ukształtować osobowość innych zgodnie z wybranymi wartościami. Na socjalizację składają się natomiast także wpływy i oddziaływania niezamierzone i nieplanowane¹⁰.

Właśnie te przypadkowe oddziaływania stają się przyczyną osłabiania struktur społecznych, a nawet dyferencjacji życia społecznego.

Socjalizacja dziecka jest procesem kształtowania systemu cech podstawowych (aspekty somatyczne, psychiczne, społeczne i intelektualne), których no-

⁸ A. Giddens, *Nowoczesność i tożsamość. „Ja” i społeczeństwo w epoce późnej nowoczesności*, Warszawa 2010, s. 267, [za:] K. Waszczyńska, *Wokół problematyki tożsamości*, „Rocznik Towarzystwa Naukowego Płockiego” 2014, nr 6, s. 67.

⁹ Związek osobowości z tożsamością zob.: J. Juszczyk-Rygałło, *Kształtowanie podmiotowości ucznia w relacji do jego tożsamości*, „Edukacja Elementarna w Teorii i Praktyce” 2016, nr 2(40), s. 13–24.

¹⁰ A. Zduniak, *Socjalizacja w kontekście nowoczesnego społeczeństwa*, „Zeszyty Naukowe KUL” 2013, nr 1(221), s. 48.

nikami są trzy poziomy cech osobowych: osobowość, struktura JA i tożsamość osobowa. Przez nie dziecko postrzega siebie oraz jest postrzegane przez innych. Socjalizacja odbywa się dzięki relacjom zachodzącym między środowiskiem społecznym i owymi trzema składnikami cech osobowych. Tymi relacjami są mechanizmy psychospołecznego oddziaływania: naśladowania, internalizacji, identyfikacji¹¹. Mechanizm naśladownictwa pojawia się najwcześniej i polega na odtwarzaniu ról pochodzących ze świata dorosłych. W wyniku tej aktywności powoli przekształca się on do postaci uzewnętrznienia (internalizacji), czyli przejmowania wzorców zachowania aż staną się one elementami osobowości i struktury JA. Osobowość jest oczywiście strukturą pierwotną. Jest to osadzony w strefie biologicznej system mechanizmów psychologicznych wyznaczający, charakterystyczny dla dziecka, sposób postrzegania oraz reagowania na wyzwania rzeczywistości. Strefa biologiczna związana jest z wrodzonymi potrzebami, instynktami i talentami. Są to potrzeby pierwotne, które stają się inicjatorem działań dziecka. To one stanowią horyzonty ekologiczno-aksjologiczne niezbędne do pełnego osobowego rozwoju. Kształtujące się na ich bazie atrybuty osobowościowe są swego rodzaju generatorem zachowań jednostkowych. Są też źródłem kreowania w strefie psychicznej osobowego Ja. Strefa psychiczna z kolei jest płaszczyzną motywującą dziecko do działania. Na nią składają się potrzeby psychiczne, takie jak: potrzeba bezpieczeństwa, akceptacji, odzewu emocjonalnego, nowych doświadczeń. Dopiero „na bazie heterogenicznego JA wyrastają dynamiczne ujęcia tożsamości osobowej, której przypisuje się potencjalną niejednorodność i zmienność”¹². JA jest tutaj kategorią nadrzędną w tym sensie, że posiadane przez jednostkę relacje, wyłaniające się ze stosunków interpersonalnych i osobistych odniesień społecznych, stanowią tożsamość ukształtowaną za pośrednictwem mechanizmu identyfikacji (świadomie dokonywanego wyboru). W procesie socjalizacji cechy tożsamości są wypracowywane samoistnie przez dziecko na poziomie świadomym (nie automatycznym) i są przez nie przyjmowane bardziej lub mniej dobrowolnie. Przede wszystkim od jego refleksyjnej aktywności zależy rozwój tożsamości także w dalszym życiu.

Warunki efektywnego uczestnictwa w społeczeństwie

Główne wymiary osobowości są wrodzone, dlatego też cechuje je stabilność w okresie całego życia człowieka. Inne cechy osobowościowe są konsekwencją zmian biologicznych (czynniki wewnętrzne) i oddziaływań środowiskowych (doświadczenia zewnętrzne). W okresie dzieciństwa cechy te stają się coraz bar-

¹¹ J. Juszczyk-Rygałło, *Socjalizacja dziecka jako proces kształtowania tożsamości*, „Edukacja Elementarna w Teorii i Praktyce” 2016, nr 4(42), s. 18.

¹² A. Batory, *Wielowymiarowe i dynamiczne Ja podstawą tożsamości*, „Roczniki Psychologiczne” 2012, t. 15, nr 4, s. 27.

dziej stabilne, by ostatecznie nabrać stałości w wieku około 7 lat. W okresie adolescencji ulegają one wyostrzeniu, a ich stabilność stopniowo zwiększa się do wieku co najmniej 30 lat. Jakość osiągniętej w tym okresie osobowości w dużym zakresie decyduje o jakości startu w roli osoby dorosłej. Na przestrzeni dorosłego życia zawartość osobowości umacnia się¹³. W ten sposób, poprzez kształtowanie swoich osobistych cech społecznych, człowiek jednocześnie wytwarza porządek społeczny, bowiem „jakkolwiek żadnego z istniejących porządków społecznych nie można wywieść z danych biologicznych, sama konieczność porządku społecznego jako takiego wyrasta z biologicznego wyposażenia człowieka”¹⁴. Z kontekstem społecznym, poprzez cechy społeczne, związane są cechy intelektualne osobowości (poglądy i przekonania, które konstytuują w oczach człowieka obraz samego siebie). Z drugiej strony wynikają też bezpośrednio z cech somatycznych i psychicznych, i wówczas są to poglądy, które jednostka samodzielnie wypracowała, a więc są dla niej zrozumiałe oraz traktowane jako osobiste i wyraźnie indywidualne. Są one jednocześnie bardziej podatne na zmianę niż poglądy ukształtowane w zastanym kontekście społecznym. W tym przypadku postawa jednostki jest bardziej nieugięta, nawet wówczas, gdy brak jest racjonalnych argumentów.

Współcześnie osobowość człowieka jest ujmowana w sposób całościowy i integracyjny w ramach koncepcji humanistyczno-personalistycznej. Podstawowym jej założeniem jest jedność nieobserwowalnych determinatów wewnętrznych i obserwowalnych determinatów zewnętrznych. Rozwój osobowości polega na nabywaniu nowych, modyfikowaniu oraz eliminowaniu atrybutów osobowych pod wpływem zewnętrznych czynników społecznych i wewnętrznych dyspozycji¹⁵. Jak określił to Kazimierz Obuchowski: „bycie osobą to nieustający proces przewycięzania siebie”¹⁶. W procesie tym atrybuty osobowe są swego rodzaju generatorem zachowań jednostkowych i źródłem kreowania osobowego JA, a poprzez jego strukturę konstruowana jest tożsamość osobista. Związek między osobowością a strukturą JA opiera się na relacji konfliktu. Polem tej interakcji społecznej jest sama osobowość. Role określone przez cechy społeczne i przypisane jednostce w danej zbiorowości pozostają w sprzeczności z indywidualnością JA, która jest nastawiona na podtrzymanie niepowtarzalnej własnej subiektywności. Dopiero włączenie roli społecznej w zakres indywidualności JA lub uznanie obu za wzajemnie od siebie niezależne nie prowadzi do napięć między nimi. Struktura JA pozostaje zatem pośrednikiem ulokowanym między osobowością a tożsamością. Osobowość człowieka określa to, jaki jest, tzn. co preferuje i jak zachowuje się w danej sytuacji. Tożsamość określa z kolei, kim jest i w jaki sposób sam siebie przedstawia.

¹³ Zob. A. Matczak, *Zarys psychologii rozwoju*, Warszawa 2003.

¹⁴ Tamże, s. 94.

¹⁵ Zob. H. Gasiul, *Psychologia osobowości. Nurty, teorie, koncepcje*, Warszawa 2006, s. 384–388.

¹⁶ K. Obuchowski, *Człowiek intencjonalny*, Warszawa 1993, s. 187.

Dlaczego czas utracony?

Wyróżniamy dwa podstawowe etapy socjalizacji: pierwotną (okres początkowy), która obejmuje wiek niemowlęcy i dzieciństwo oraz wtórną (okres permanentny), która dokonuje się w dłuższej perspektywie czasowej i obejmuje adolescencję i dorosłość. W procesie socjalizacji pierwotnej dziecko jest kształtowane przez otoczenie społeczne, natomiast człowiek dorosły w procesie socjalizacji wtórnej pozostaje aktywnym uczestnikiem życia społecznego. Płaszczyzną socjalizacji pierwotnej pozostaje głównie osobowość i struktura JA. Natomiast tożsamość rozwija się zarówno w czasie socjalizacji pierwotnej, jak i wtórnej. W okresie socjalizacji pierwotnej, na bazie uświadomionego JA, budowana jest koncepcja siebie, odzwierciedlająca różne aspekty samowiedzy. Tożsamość osobową, w pierwotnej socjalizacji dziecka, wyznaczają dwie socjogenne cechy osobowości: jaźń subiektywna i jaźń odzwierciedlona¹⁷. Jaźń subiektywna wyznaczona jest przez zespół pozytywnych wyobrażeń o własnej tożsamości i odrębności własnego JA. W miarę rozwoju osobniczego jaźń subiektywna staje się względnie niezależna od środowiska społecznego i ostatecznie konstytuuje się jako stałe poczucie samoakceptacji. Jaźń odzwierciedlona to z kolei zespół wyobrażeń dziecka o tym, jak jest postrzegane i oceniane przez innych. Ukształtowana ostatecznie, jest składnikiem zmiennym tożsamości osobowej. Jej zmiany są jednak płynne (wręcz pełzające) i przebiegają w dłuższej perspektywie czasowej. Obie jaźnie są często traktowane jako jednolity produkt socjalizacji pierwotnej – jako tożsamość osobowa, która jest konstruktem zamkniętym i stabilnym, dotyczy bowiem aspektów centralnych w systemie JA¹⁸. Produktem socjalizacji pierwotnej jest Tożsamość JA (centralna) i stanowi ona bazową płaszczyznę kształtowania w procesie socjalizacji wtórnej tożsamości społecznej¹⁹, jako sumy tożsamości JA (twardej, sztywnej, pierwotnej) i tożsamości MY (miękkiej, elastycznej, wtórnej). W kontekście tożsamości MY podkreślana jest cecha otwartości i podatności na zmiany, wielowarstwowość i peryferyjność²⁰. Centralny składnik tożsamości, zakotwiczony w strukturze JA, a wykształcony w procesie socjalizacji pierwotnej, pozostaje niezmienny. „Ważnym czynnikiem dającym socjalizacji pierwotnej przewagę nad procesami socjalizacji wtórnej jest to, iż pierwsza z nich ma charakter konieczny, druga zaś (na ogół) opcjonalny”²¹. Dlatego też błędy popełnione w trakcie socjalizacji dziecka są trudne do późniejszej korekty (jedynie poprzez modyfikowanie jaźni odzwierciedlonej, które, choć możliwe, jest jednak procesem długotrwałym i nie

¹⁷ J. Juszczyk-Rygałło, *Socjalizacja...*, s. 21.

¹⁸ A. Batory, *Wielowymiarowe i dynamiczne...*, s. 44.

¹⁹ M. Jarymowicz, *Psychologia tożsamości*, [w:] *Psychologia. Podręcznik akademicki*, t. 3, Gdańsk 2000, s. 117.

²⁰ A. Batory, *Wielowymiarowe i dynamiczne...*, s. 44.

²¹ A. Zduniak, *Socjalizacja w kontekście...*, s. 50.

zawsze przynoszącym pozytywne efekty). Szczególnie istotne w tym kontekście jest pozostawienie niekontrolowanego procesu socjalizacji pierwotnej odbywającego się pod wpływem aktywności internetowych dziecka, w wyniku którego kształtowana jest zamknięta na dalsze zmiany, niespójna i niestabilna, osobowość, co wiąże się z doświadczaniem trudności w podejmowaniu decyzji w dalszym dorosłym życiu. Wówczas czas socjalizacji pierwotnej jawi się jako utracony bezpowrotnie.

Podsumowanie

Współczesne społeczeństwo ponowoczesne charakteryzuje się dużym stopniem dowolności, przypadkowości i wielokierunkowości wpływów socjalizacyjnych. Istnieje zatem potrzeba wypracowania metodologii uczenia poprzez interakcje socjokulturowe, które można określić terminem edukacja tożsamościowa. Jej głównym założeniem powinno być stosowanie takich środków i sposobów komunikacji, które będą pomijać aspekty rzeczywistości niekorzystne dla dziecka, natomiast będą uwypuklać te, które są szczególnie istotne dla prawidłowego formowania jego osobowości. Najważniejszym zadaniem w prowadzeniu procesu socjalizacji pierwotnej powinno być zatem wspieranie rodziców, najbliższej rodziny o różnym stopniu pokrewieństwa i innych struktur społecznych zaliczanych do grup pierwotnych. Obecnie obserwowaną tendencją jest bowiem skłonność rodziców do rezygnacji z przekazywania dzieciom własnego systemu wartości – wobec braku wiary w skuteczność własnego działania w zmieniającym się świecie²². Edukacja tożsamościowa musi więc poszukiwać odpowiedzi na pytania o modele przekazywania wartości dostosowane do kondycji, koncepcji i kompetencji dziecka, ponieważ „skutki socjalizacji pierwotnej [...] są odczuwalne przez całe życie jednostki, nawet wówczas, gdy na skutek socjalizacji wtórnej zdecyduje się ona odrzucić niektóre z wpojonych jej norm, wartości czy wzorów zachowań”²³. Dopiero świadome działanie socjalizacyjne daje gwarancję przygotowania młodego człowieka do radzenia sobie z wyzwaniami współczesnego świata.

Bibliografia

- Batory A., *Wielowymiarowe i dynamiczne Ja podstawą tożsamości*, „Roczniki Psychologiczne” 2012, t. 15, nr 4.
- Berger P.L., Luckmann T., *Společne tworzenie rzeczywistości*, wyd. 2, Warszawa 2010.

²² Ch. Delsol, *Jak dzisiaj przekazywać wartości?*, „Znak” 2005, nr 2, s. 22.

²³ A. Zduniak, *Socjalizacja w kontekście...*, s. 49.

- Delsol Ch., *Jak dzisiaj przekazywać wartości?*, „Znak” 2005, nr 2.
- Gasiul H., *Psychologia osobowości. Nurty, teorie, koncepcje*, Warszawa 2006.
- Giddens A., *Nowoczesność i tożsamość. „Ja” i społeczeństwo w epoce późnej nowoczesności*, Warszawa 2010.
- Jarymowicz M., *Psychologia tożsamości*, [w:] *Psychologia. Podręcznik akademicki*, t. 3, Gdańsk 2000.
- Juszczyk-Rygałło J., *Kształtowanie podmiotowości ucznia w relacji do jego tożsamości*, „Edukacja Elementarna w Teorii i Praktyce” 2016, nr 2(40).
- Juszczyk-Rygałło J., *Socjalizacja dziecka jako proces kształtowania tożsamości*, „Edukacja Elementarna w Teorii i Praktyce” 2016, nr 4(42).
- Kozielecki J., *Psychologiczna teoria samowiedzy*, Warszawa 1986.
- Matczak A., *Zarys psychologii rozwoju*, Warszawa 2003.
- Mead M., *Kultura i tożsamość. Studium dystansu międzypokoleniowego*, Warszawa 2000.
- Obuchowski K., *Człowiek intencjonalny*, Warszawa 1993.
- Radlińska H., *Pedagogika społeczna*, Wrocław 1961.
- Słaboń A., Pacholski M., *Słownik pojęć socjologicznych*, Kraków 2010.
- Taylor C., *Źródła współczesnej tożsamości*, [w:] *Tożsamość w czasach zmiany. Rozmowy w Castel Gandolfo*, red. K. Michalski, Kraków 1995.
- Waszczyńska K., *Wokół problematyki tożsamości*, „Rocznik Towarzystwa Naukowego Płockiego” 2014, nr 6.
- Zduniak A., *Socjalizacja w kontekście nowoczesnego społeczeństwa*, „Zeszyty Naukowe KUL” 2013, nr 1(221).

Socialization of a Child – Irretrievably Lost Time (?)

Summary

Currently the first generations are entering adult age who have been brought up and educated in the conditions of post-modern society. Many questions concerning results of this revolution have still remained unanswered, however there are a lot of studies, which show the way Internet changes habits, way of thinking and functioning of young people in the real and virtual worlds. This article attempts to answer to the question of how these changes affect the course of socialization processes that result in the formation of closed to further changes, inconsistent and unstable personality of the child, which has an adverse impact on his or her further life. In this context the time of primary socialization seem to be irretrievably lost.

Keywords: child, socialization, personality, identity, education, Internet.